

Identitate și cunoaștere în proza clasică a copilăriei

Cătălin BORDEIANU,
profesor universitar doctor,
Universitatea "Petre Andrei" Iași

Ca formă a artei, literatura a fost și va continua să fie o "radiografie" a vieții surprinse pe toate coordonatele sale. Spectacolul uman, aflat el însuși într-o permanentă metamorfozare și primenire, duce implicit la metamorfozarea și primenirea continuă a peisajului literar însuși. Neputînd să facă abstracție de mutațiile survenite

în sensul experienței umane, literatura le va reflecta larg, stabilind astfel posibile și credibile punți între viața și textul literar sub raportul condițiilor socio-istorice și morale, a problematicii eternului omenesc, în general. Pentru a-și găsi ecoul scontat în sufletul oamenilor, literatura trebuie să vorbească, deci, despre oameni, întrucît omul, ca ființă socială, a simțit întotdeauna nevoia de eroi și de trăiri omeneste exemplare, în care să se recunoască atît în reușitele cît și în neizbînzile sale. Ea este făcută, așadar, "pentru a ne îmbogăți sufletele, pentru a ne da o conștiință mai înaltă despre noi înșine și despre locul nostru în lume."

În peisajul accidentat și complex al literaturii universale, care cunoaște teme și motive comune, a căror pondere diferă în primul rînd cantitativ, dar și prin varii modalități de tratare și perspectivare, aceea a universului infantil străbate persuasiv frontierele literaturilor naționale, dovedindu-se un *next stenic*, mereu proaspăt și inedit. Ubicuitatea temei confirmînd, în formule diverse, aderența la un spațiu vital comun elementului om de pretutindeni, nu mai poate astfel sur-

prinde pe nimeni, impunîndu-se de la sine în sfera literaturilor. Acceptată și evaluată *tale quale*, proza dedicată lumii candorii nu este în nici un caz o temă minoră și deci, neglijabilă, iar cei tentați să o judece astfel ar comite o regretabilă eroare. Găsind firească tentația scriitorului de pretutindeni de a reveni "cître începuturile vieții sale", narînd cu plăcere și voluptate evenimente din propria copilărie,

T. Vianu observa cu justete faptul că atunci cînd aceștia "n-au făcut-o în numele lor propriu și sub forma confesiunii, locul pe care l-au dat în operele lor caracterelor de copii [...] arată cît datorează și acestia primelor lor amintiri", printre numele citate figurînd Dickens, Daudet, Dostoievski.

De copilărie, scriitorii din toate colțurile lumii și din toate timpurile s-au apropiat diferit, propunînd formule artistice pe cît de diverse, pe atît de originale. De la căutarea romantică a adevărului în edenul anilor de început, unde sclipește autenticitatea și sinceritatea trăirii, sau de la unghiul grav ce refuză cumințenia idilică și optimismul festiv, evoluînd adesea cître revelarea celeilalte fatete a acestei lumi, în spiritul marilor tradiții realiste, proza universală a impus nume de scriitori și opere care au intrat de-a lungul timpului în circuitul universal de valori. De aici, un număr mare de personaje-copii care îl invită pe cititor la o identificare cu ele pe latura existenței și a năzuințelor proprii.

Indubitabil, în orice context, personajul literar susține consistența prozei, fie ea de factură romanescă sau de mică

întindere, precum nuvela, schița sau povestirea, în general vorbind, oricâte vor fi fiind obiectiile, proza de mare valoare din epoci revoluate sau mai apropiate ca timp, din orice literatură a lumii, trăiește prin personajul sau personajele sale, impuse cu sau fără voie lectorului, justificându-și valoarea tocmai prin capacitatea protagoniștilor de a reprezenta viața în toată complexitatea ei. Amintirea cititorului va fi cu atât mai sensibilizată, cu cât personajul va reuși să-și impună propria-i identitate, să reprezinte idei și evenimente ale realității imediate, să iasă din anonim, conturându-și astfel propriul său *modus vivendi*. Cine își amintește de Dickens se va gândi cu siguranță nu numai la personajele memorabile din universul mare uman, ci, mai ales, la David Copperfield sau Oliver Twist, la Nell sau micuța Dorrit, la Emily sau Ham Pegotty, Pip și Estella, Paul și Florence Dombey, ca să nu amintim decât câteva nume din larga galerie de personaje dickensiene, de care cititorul se va simți atașat prin fire nevăzute ale resortului său intim. *"În clipa în care încetăm a mai fi copii, am murit"*, spunea undeva C. Brâncuși, rostind astfel un mare adevăr, căci vârsta de început a omului este cea mai pură, cea mai neîntinată, este un spațiu existențial imuabil, cel mai sincer, pe care memoria îl conservă netrucat și unde acesta își găsește puncte esențiale de sprijin pentru întreaga sa existență.

Ca vîrstă, copilăria este prin excelență o vîrstă romantică prin însuși resortul său intim, prin structura sa morală descătușată de norme și reguli. Copilul respinge instinctual tot ceea ce-i agrează înclinația nativă către libertate, obișnuința de a se manifesta spontan, sincer și, mai ales, eliberat de convențiile care marchează de regulă vîrsta matură. El este, într-un cuvînt, *"omul înaintea vieții sociale"*, cum observa cu justete G. Ibrăileanu. Timp al unei depline libertăți interioare, al unei lumi fără frontiere sau care tinde să elimine frontierele, copilăria va fi totodată spațiul în care micul erou refuză supunerea la dogme și opreliști din afară, măsurile coercitive venite din exteriorul său dînd naștere la adevărate drame sau, din contra, fiind total ignorate. Romanticismul

va fi, deci, o dimensiune permanentă și constantă a acestui univers, chiar și în scrierile realiste în care circumstanțe sociale severe vor marca puternic vîrsta inocentei și candorii.

Sursă de inspirație funciar romantică, copilăria – ca temă literară – va cunoaște varii modalități de tratare, ce se înscriu, în mare, pe direcția romantică sau cea realistă. Nu arareori, însă, elemente din ambele tendințe fuzionează dînd viață unor opere spectaculare, amplasarea acestora pe una din coordonatele menționate devenind o întreprindere riscantă și artificială ce poate conduce la delimitări pe cît de fastidioase pe atât de nefericite. Atîta vreme cît în opera unor mari scriitori, precum Dickens, Ch. Brontë, Dostoievski sau M. Gorki, reprezentanți iluștri ai tendinței realiste, întîlnim și multe elemente romantice, opțiunea s-a făcut, desigur, ținînd cont de aspectele precumpănitoare ale operei în ansamblu, la acești scriitori fiind sesizat mai bine realismul lor. Opțiunea nu înseamnă neapărat și ultimul cuvînt, iar a neglija elementele romantice din proza lor înseamnă implicit a recurge la o operație de clivaj literar, limitativă și inexactă.

Cele două magistrale nu sunt neapărat și întotdeauna perfect demarcate și nici obligatoriu divergente, puncte de confluență existînd între aparențele extreme. De aici, eunitria operei literare și a literaturii, în general, care sfidează catalogările și clasificările rigide. Nu este un lucru nou, faptul a fost subliniat în repetate rînduri de esteticieni, critici și istorici literari de prestigiu. Ca și o parte din aceștia, avem în vedere aici semnificația estetică metaistorică a unor termeni, precum "clasicism", "romantism" și "realism". Disociînd între accepția istorică și cea estetică a termenului de clasicism, de exemplu, T. Vianu observa cu justete că *"Operele și artiștii nu vor fi considerați de estetică cu interesul de a reconstitui procesul unitar în curentul căruia au apărut, ci cu preocuparea specială de a le integra în unități sistematice, în timpuri estetice permanente. [...] Un exemplu instructiv ni-l oferă în această privință termenul de clasicism, care desemnează uneori o serie istorică, de*

pildă literatura franceză în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, alături un tip estetic, adică o anumită structură permanentă a operelor și artistilor, care a apărut de fapt de mai multe ori în decursul istoriei”.

În același sens, în ordine estetică, deci, în studiul său *Clasicism, roman-tism, baroc* (capitolul introductiv la volumul *Impresii asupra literaturii spanio-le*), G. Călinescu, pornind de la opoziția clasic-romantic, propune, la rîndu-i, discutarea termenilor în afara școlilor literare respective, istoricește delimitate, avansînd o schiță tipologică ce se baza pe distincția dintre atitudinea clasică și cea romantică. *“Nu există în realitate, afirma exegetul, un fenomen artistic pur, clasic ori romantic. Racine e și clasic și romantic. Clasicismul elin e și clasic și romantic. Romanticismul modern e și romantic e și clasic și nu e vorba de vreun amestec material de teme, influențe, tradiții, căci nu ne situăm pe teren istoric, ci de impurități structurale. [...] Clasicism-romantism sunt două tipuri ideale, inexistente practic în stare genuină, reperabile numai la analiza în retortă”.*

Situația se extinde și la realism, care a existat ca tendință înainte ca termenul să fi fost folosit și să se fi impus ca atare prin școala franceză din jurul anului 1850. Dacă ne-am opri asupra acestei date ca punct de origine a fenomenului, am fi nevoiți să excludem numele unor remarcabili scriitori aparținînd realismului (Balzac sau Stendhal, de exemplu) care au precedat impunerea termenului la mijlocul secolului trecut. Mai mult decît atît, multe din operele cu certe tendințe realiste existente în alte țări, care nu au avut filiații directe cu fenomenul francez de la 1850 ori creații magistrale din secolele trecute, asupra cărora există consensul descoperirii realismului ca tendință, ar fi, de asemenea, excluse irevocabil. Ca practică literară, deci, realismul își anticipă propria-i denumire. Trăsături specifice realismului se găsesc în producțiile literare din toate epocile, aparținînd celor mai diferite școli sau curente, începînd cu *Satyricon*-ul lui Petronius sau *Măgarul de aur* al lui Apuleius și trecînd prin opera lui Plaut ori Marțial, fablieux-urile

medievale, Rabelais, Boccaccio sau literatura picarescă spaniolă. Exegeza critică invocă adesea și alte nume, precum cel al lui Shakespeare, sau alte surse, cum ar fi romanul de factură sentimentală sau filozofică cultivat în “Epoca Luminilor”, literatura clasicismului sau aceea a preromantismului, comedia sau epopeea comică italiană etc. *“O operă literară nu poate fi întotdeauna inclusă cu ușurință într-un curent, o metodă sau un stil, din dorința de a face unele clasificări simple și clare sub un singur termen atotcuprinzător”.* Un scriitor precum Stendhal, de pildă, în romanul *Mănăstirea din Parma*, își implică eroul într-o tramă tipic romantică, dar subiectul este tratat în cea mai genuină modalitate realistă, apropiindu-se de stilul procesului verbal. Flaubert, scriitor realist, își începe cariera literară prin opere într-o manieră de cea mai pură sensibilitate romantică, în care imaginația fecundă, lirismul precumpănit și stilul emfatic aparțin în totalitate acesteia. Elemente romantice convertite literar în maniera realistă se întîlnesc în operele surorilor Brontë, George Meredith sau Charles Dickens în literatura engleză, contaminări romantico-realiste putînd fi reperate pretutindeni, pînă și în opera de început, oricît de paradoxal ar părea, a lui Giovanni Verga.

Lumea copilăriei a suscitat interesul scriitorilor de pretutindeni și din toate timpurile, conducînd la investigații nuanțate și de profunzime, la adevărate “studii monografice” ale acestui ținut sufletesc al vîrstelor de început. Căci, fără îndoială, există un romantism al vîrstelor, ce străbate ca un izvor subteran interiorul insului ajuns la maturitate sau la anii senectuții, un romantism de structură, deci, care, conștient sau nu, rămîne o permanentă inalterabilă a sufletului uman. Nu o dată, zăgazul este rupt și memoria reînvie secvențe ale vieții trecute, care au impresionat și au marcat în bine sau în reversul său anii anteriori momentului prezent. Nu de puține ori, aceste incursiuni în trecut se opresc la perioada copilăriei, cînd totul era frumos, sincer și curat, cu alte cuvinte, cînd totul era mai bun, mai nefalsificat, mai “altfel”. Este “raiul” pierdut după care tînjesc îndeobște scriitorii

romantici, dornici să găsească sau să regăsească în copilărie un univers generos de experiență umană cu implicații adânci în planul literaturii. Nostalgia nedeslușită după acest paradis ireversibil este cu atât mai prețioasă pentru sufletul adultului, cu cât liziera basmului și aceea a existenței diurne de altădată se topesc în aceeași retortă, generând o stare de odihnitoare imponderabilitate, în care sufletul obosit și pelerin poposește într-o alinare și liniște.

Un număr incalculabil de opere dedicate universului infantil sunt generate de propria biografie a autorului lor, acestea depășind însă perimetrul datelor memorialistice sau pe acelea ale simplului jurnal. Sunt creații care, în cazul unui A. France, Ch. Dickens sau M. Twain, de exemplu, dovedesc cât de mult biografia proprie a autorului se prelungește și se topește în opera lor ficțională. Fantezia și lirismul colorează viu o lume din care nu lipsesc variațiunile sufletești ale personajului, cu precizări de mediu și de caractere, unde imaginația debordantă, fără frontiere, se conjugă armonios cu faptul trăit aievea într-o supremă stare de sinceritate și într-un univers netrucat și perfect conservat. Este o lume a ludicului, a bucuriei plenare, o lume a deplinei libertăți, care numai la această vîrstă se poate trăi astfel.

Cînd oprești din afara spațiului acesta pur, de natură micro- sau macrosocială intervin cu duritate și-i agresează echilibrul senin, modificînd fondul primar nativ al micilor eroi, atmosfera se schimbă, registrul artistic al scriitorului vibrează pe coarda gravă și sentimentul de bucurie plenară și veșnică sărbătoare dispăre. Asistăm în astfel de scrieri la o demitizare a universului infantil, în care duritatea "copilăriei fără copilărie" se revarsă violent în adevărate drame ale existenței, cu atât mai impresionante cu cât acestea apar la vîrsta jocului, cînd nimic n-ar trebui să tulbure bucuria de a fi copil. Atmosfera sumbră din astfel de proze, în care asperitățile vieții

transformă personajele copii în adevărate statui ale desperării și deznădejdiei, în care lupta pentru existență începe prematur, anulînd dreptul funciar al omului de a se bucura deplin de anii libertății și candorii, transmite un soi de poezie amară, invitînd la serioase reflecții asupra condiției umane, în general. În spațiul unor astfel de proze de esență realistă, aspirația către fericire este o utopie, personajul aparținînd copilăriei doar prin vîrstă, nu însă și din punct de vedere psihologic. Maturizat înainte de vreme, copilul intră în mod inexorabil și mult prea curînd în lumea celor mari, experimentînd de timpuriu "durerile înăbușite" din spațiul vîrstei adulte.

Copilul, se știe, e unul din subiectele cele mai dificile în literatură". Tipologii diverse, adesea complexe și contradictorii, copiii se diferențiază temperamental, moral sau psihologic, cărțile în care apar ca protagoniști devenind un fel de panoptic ce uimește prin varietate și spectacular. Sentimentalul, reflexivul, timidul, voluntarul, nepăsătorul, nostalgicul, impulsivul, visătorul, revoltatul, patriotul, leneșul, gînditorul, precocele, tenacele, inadptatul, picaroul, capriciosul, egoistul, recalitrantul etc. sunt tot atîtea ipostaze ale copilului-personaj, cu adîncimile și complicațiile sale sufletești și surprins cu pătrundere într-o euristică de tonuri și culori în a căror combinație constă și se definește arta scriitorului.

Ceea ce mai diferențiază cărțile în care apare personajul copil este atmosfera. Pe de-o parte, frapează lumina, bucuria, optimismul ce traduc o copilărie împlinită, trăită plenar. Pe de alta, impresionează adînc umbrele, tristețea, dramatismul existenței explicînd copilăria frustrată, vitregită, mutilată. Sunt cele două fete ale lui Ianus în perimetrul acestei literaturi, care rămîn în general valabile, dar între care nu se pot stabili întotdeauna linii nete de demarcație, așa cum nu poți distinge exact hotarul dintre zi și noapte, dintre lumină și întuneric.

NOTE:

- * Cornea, P. *Regula jocului*. - București: Ed. Eminescu, 1980. - P. 67-68.
- * Vianu, T. *Estetica*. - București: E.P.L., 1968. - P. 258.
- * *Idem*, P. 32-33.
- * Călinescu, G. *Impresii asupra literaturii spaniole*. - București: E.L.U., 1965. - P. 16.
- * Veres G. *Opera lui Charles Dickens în România*. - București: Ed. Minerva. - 1982. - P. 236.
- * Perpessicius, *12 prozatori interbelici*. - București: Ed. Minerva. - 1980. - P. 318.